

A jelen lapszámban olvasható tanulmányok a pszichoanalízis, fenomenológia, fundamentálonológia és társadalomkritika határterületén mozognak; a tudattalan aspektusainak körüljárására vállalkoznak: annak pszichoanalitikus és filozófiai szempontból releváns fogalmaival, értelmezéseivel foglalkoznak. Megtudhatjuk, hogyan közelíthetünk a tudattalan aspektusaihoz egzisztenciális, fenomenológiai, tudat-filozófiai vagy terápiás perspektívából, de Ullmann Tamás tanulmányában átfogóbb filozófiatörténeti áttekintővel is találkozunk. Az egybegyűlt anyag összességében értékes magyarázatokkal szolgál arra vonatkozólag, hogy a freudi pszichoanalízis fogalmai, esettanulmányai mindmáig milyen sokirányú továbbgondolásra alkalmasak és ösztönzik a kutatókat.

Sokarcú tudattalan

Többllet 2023 | 2

ISSN 2067-2268

9 780206 722685

Többllet

2023 | 2

Az Erdélyi Magyar Filozófiai Társaság lapja
Kiadja a LIBROFIL – az EMFT kiadója
Megjelenik félévente Kolozsváron

Alapítási év 2009

XV. évfolyam 2. (31.) szám, 2023. december

Főszerkesztő: Gregus Zoltán

Szerkesztőség: Bakcsi Botond, Bíró Noémi, Ivácson András Áron,
Részeg Imola, Soós Amália-Mária, Ungvári Zrínyi Imre

Szerkesztőtanács: Darida Veronika, Keszeg Anna, Laczkó Sándor,
Losonc Alpár, Marosán Bence, Nyíró Miklós,
Szigeti Attila, Ullmann Tamás, Valastyán Tamás,
Veress Károly, Zuh Deodáth

A lapszám szerkesztője: Részeg Imola

Korrektúra: Szabó Beáta
Levelezési cím: tobblet.2009@gmail.com

Az egyes lapszámok adatait a MATARKA adatbázis tartalmazza.

Támogatók:

Borítóterv: Gregus Zoltán
Grafikai arculat: Fülöp Zoltán
Műszaki szerkesztés: Metaforma Kft.

ISSN 2067–2268

Tartalom

BÓKAY Antal A tudattalan színeváltozásai a pszichoanalízisben – Freud és Derrida	5
MAROSÁN Bence Péter Freud és <i>A Patkányember</i> . Egy fenomenológiai megközelítés kísérlete	17
SZUMMER Csaba Az álom jelentősége Binswangernél, Foucault-nál és Merleau-Pontynál	31
CZÉTÁNY György A tudattalan alternatív képe Deleuze-nél és ennek történeti előzményei	57
HORVÁTH Lajos – SZUMMER Csaba Spontán értelemképződés és retroaktivitás pszichoanalitikus és fenomenológiai perspektívából	65
ULLMANN Tamás Az összesűrűsödött múlt: séma, habitus, második természet	90
FARKAS Jácint A tudat szabadsága, avagy a szabadság tudata?	115
SZEMEREY Márton Pál A szelfzavarok és a tudattalan testi élménytartomány kapcsolata	129
Számunk szerzői	153

A tudat szabadsága, avagy a szabadság tudata?

FARKAS JÁCINT

A Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem Vezetés és Emberi Erőforrás Fejlesztés
Tanszékének tudományos főmunkatársa
E-mail: farkas.jacint@uni-bge.hu

Kulcsszavak: *tudat, szabadság, határhelyzet, közösség, ürességtermészet,
akadálymentesség-természet*

Bevezetés

A tőlünk talán már megszokott módon, a filozofálás elsősorban diskurzus alapú módjait preferáljuk és alkalmazzuk tanulmányunkban, ezért az írásban megfogalmazott gondolataink és javaslataink stílusa is ebbe az irányba mozog. Vagyis vállaltan nem lineáris vonalvezetésű, látszólag eklektikus, kaleidoszkópszerű, éppen ezért állandóan a megszokottól eltérő figyelemkoncentrációt igényel az olvasótól, hasonlóan a szóban zajló eszmefuttatások és viták félreismerhetetlen jegyeihez. Így a *párbeszédben* részt vevő személy ki kell lépjen a saját maga által vállalt megszokások „karanténjából” annak érdekében, hogy a világban zajló folyamatok értelmezési kereteit bővíteni tudja, amire a társadalmi, politikai és klimatikus változások egyaránt mintegy „predesztinálnak” is bennünket.

Az elmúlt évek során számos alkalommal tapasztaltuk úgy a katedrán állva, mint a hétköznapokban élve, de akár a tudományos élet rendezvényein járva-elve, hogy az információk korának nevezett „világunkban” az alapvető fogalmaink és cselekvéseink értelmezési dimenziói, így az abban való létezés és képesség is, egyre nagyobb deficitet szenvednek el. Így a tudat és a szabadság kapcsolatáról, illetve egymáshoz való viszonyairól legfeljebb felületes megjegyzések tucatjait halljuk és látjuk, mintha teljesen magától értetődő lenne az emberi tudat és a szabadság fogalmainak és gyakorlati megtestesüléseinek milyensége, szinte függetlenül az arról valamilyen módon megnyilatkozó egyén társadalmi, intellektuális hovatartozásától.

Alapvetően már a filozofálás kezdeti időszakában – földrajzi elhelyezkedéstől és közösségi, társadalmi berendezkedés típusától, illetve a szabadságról alkotott nézetektől függetlenül – az ember ön- és társas ismereteinek, továbbá ezen „tényezők” természetéhez (univerzumhoz és/vagy transzcendenciá(k)hoz) való viszonya állt a vizsgálódások középpontjában.¹ Ez a kiindulópont azóta sem dőlt meg, legfeljebb a különböző szaktudományok saját görcsövei által egyre bővülő perspektívákkal lettünk gazdagabbak. Ám azt nagy bizonyossággal kijelenteni, hogy a szabadság és a tudat közös és egyedi „létezmódjairól” korszakos ismeretbővülésén mentünk volna keresztül – legalábbis vertikális értelemben –, nem lehet.²

Megjegyezzük: a tudományos előrehaladás mértékét nem kívánjuk vitatni. Ám fel kívánjuk hívni a figyelmet arra a paradoxonra, amely az önálló vilásképzés képességének gyengülése és a tudomány és vele szoros együttműködésben a technológia vívmányainak sokasága – és mindezek már-már függőségi szintű hétköznapi használata a társadalmakban – között fennáll.³ Egyetértünk Ropolyi Lászlóval abban, hogy a filozófia egyik alapfeladata az egyéni – és hozzátesszük: a közösségi – világszempontú alkotása igényének elősegítése, majd ezt követően annak folyamatos kidolgozása, bővítése és korrekciója.⁴

Ahhoz, hogy önálló, de mégis a közösségünkkel valamilyen módon „kommunikálható” és legalább részben összeegyeztethető képünk legyen a létezésünkről, az azt létrehozó szándékokkal és tudatállapotokkal kell először megismerkedni.

Buddhista, ürességtermészetű kitekintés

A magunk részéről az ilyen jellegű vizsgálódásaink eredményeire támaszkodva az emberi tudat buddhista filozófiai modelljére helyezzük a hangsúlyt, amely alapvetően az ember valóságához – legyen az annak

---

1 Jaspers, Karl: *Bevezetés a filozófiába*. Fordította Szathmári Lajos. Európa Kiadó, Budapest, 1996.

2 Bergson, Henri: *Bevezetés a metafizikába*. Fordított Fogarasi Béla. Politzer Zsigmond és Fia Könyvkereskedés, Budapest, 1910.

3 Feyerabend, Paul: *Három dialógus a tudásról*. Fordította Tarnóczy Gabriella. Osiris Kiadó–Gond Alapítvány, Budapest, 1999.

4 Ropolyi László: Error as the natural end for any technologies. In: Bakó, R. K., Horváth, G. (eds.): *Proceedings of the Seventh Argumentor Conference held in Oradea/Nagyvárad*, 2022, 16–17, 27–35.

hétköznapi, avagy végső megnyilvánulása – való viszonyában kulcsszerpet játszó, ám centrum és szubsztancia nélküli entitásként értelmezi a tudati jelenségek összességét.⁵

Ez a megközelítés közel sem csupán teoretikus, hiszen tudjuk, a buddhista filozófia és az azt művelő gondolkodók-gyakorlók nem választják szét a meditációs tapasztalatok mondanivalóját és értelmezését a nyugati féltéken megszokott – az esetek többségében – elméleti jellegű filozofálástól. Itt érdemes felidézni a 14. dalai láma – *gese* fokozattal rendelkező filozófus, azaz nyugati értelemben egy PhD-fokozattal rendelkező „kutató” – egyik definícióját a buddhai tanítások kapcsán: *tulajdonképpen a buddhizmus a tudat tudományaként is értelmezhető.*⁶

Vagyis ebben az értelmezésben a tudat egyrésről mint a megfigyelő egyén „akadálymentességi eszköze”, annak organikus része, a valóság és a személy közötti összekötő rendszer is, amely mindkét irányban működik. Azonban a megfigyelő, értelmező funkcióin túl részese is a valóságnak, továbbá a vele „együtt élő” személy által is megfigyelhető és értelmezhető.

Mindez a rendkívül komplex – ám mégis állandó központ nélküli – „emberi folyamatstruktúra” egyszerre töltheti be a megfigyelt és a megfigyelő, a „világkonstruáló” és a világ egyik elemének funkcióját is.⁷

A történeti Buddha meditációs tapasztalatai segítségével elért megvilágosodás lehetővé tette a számára, hogy az emberi „én” szubsztancianélküliségét, vagyis annak ürességtermészetét közvetlenül megtapasztalja. Ezt az ént a hindu vallásban *Átmannak* nevezik, mely hitük szerint az ember halálát követően is változatlan állapotban tovább vándorol egy új testbe. Ez az értelmezési keret – legalábbis a szubsztanciális jellege miatt

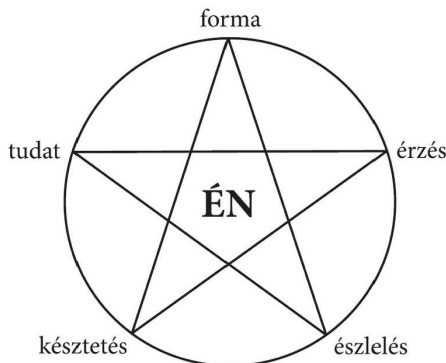
---

5 Fromm, Erich és Suzuki, Daisetz Teitaro: *Zen Buddhizmus és pszichoanalízis*. Fordította Várady Szabolcs. Helikon Kiadó, Budapest, 1995; Fehér Judit: *Nágárdzsuna, a mahájána buddhizmus mestere*. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest, 1997; Porosz Tibor: *Szubjektív Tudomány – Objektív Tudás*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018; Byung-Chul, Han: *A kiegész társadalma*. Fordította Simon-Szabó Ágnes. Typotex Elektronikus Kiadó, Budapest, 2019; Rovelli, Carlo: *A valóság nem olyan, amilyennek látjuk*. Ford. Balázs István. Park Könyvkiadó, Budapest, 2023; Végh József: *Létkerék – Bevezetés a buddhista alaptanítások képi ábrázolásába*. Damaru Könyvkiadó, Budapest, 2023.

6 Tenzin, Gyatso: *Tibeti buddhizmus. Kulcs a középső úthoz*. Ford. Vánca István. Noran Libro Kiadó, Budapest, 2010.

7 Porosz Tibor: A lélek, a tudat és a személy a buddhizmusban. In: uő (szerk.): *Szubjektív tudomány – objektív tudás. Tanulmányok a buddhizmusról*. Gondolat Kiadó – A Tan Kapuja, Budapest, 11–48, 2018a.

– hasonlatos a nyugati kultúrákban meghonosodott lélek „modell”-hez. Hogy az olvasó erről az állandóságmentes, önvaló nélküli, „hálózatos tudatkonstrukcióról, folyamatos énképkotásról” és annak összetevőiről is releváns képet alkosson, ezt az alábbi ábrával igyekszünk közérthetően ábrázolni:

Az én hálózatos struktúrája⁸

Mint látható, a csúcspontok mellett feltüntetettek: a forma, az érzés, az észlelés, a késztetés és a tudat – ezeket nevezzük a buddhista filozófiában halmazoknak – az ember tulajdonképpen világban való létének az értelmezési fokozataiként is felfoghatók, melyek az érzékelés tudatossági fokaiként is „szolgálnak”.

A halmazok nem hierarchikusak, és nem rendelkeznek önvalóval sem, hiszen egymást feltételező struktúrák okai és okozati, illetve feltételei is egyidejűleg, ezért vannak az ábrában is egymással minden irányba összekötve.

A halmazok középpontjában létrejövő énkép egyrészt nem tartalmaz olyan elemet, amely teljesen függetlenné tenné azt, másrészt ebből következőleg nem lehet állandó sem, hiszen folyamatosan változik át, átalakul. Vagyis, ahogy már utaltunk rá, az énkonstruálás, illetve annak meg- és átélése vezette a történeti Buddhát a szubsztancia nélküli, később ürességtermészetűnek nevezett és folyamatjellegűként is értelmezett

⁸ Farkas Jácint: *Az egzisztenciális fogyatékoságban rejlő kiteljesedési lehetőségek: Betekintés a fogalom jelentésvilágába* [PhD-dolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem], 2021.

„létfelfogás” tanításának átadására. Nem véletlenül nevezik az első ilyen alkalmat a tankerek megforgatásának.

Azt is észrevehetjük, hogy az öt halmaz csupán egyik eleme a tudat, amely ebben a sémában a készítés kialakulását követően jön létre, amely egyfajta akaratlagosságot jelöl az érzékelt világ és az érzékelő közötti viszonyban.⁹

„Nyugati” kontextusok

Az én, vagy ahogy a nyugati kultúrákban nevezik, ego, a halmazok egymásra hatásának, egymást feltételező voltának, vagy ha úgy tetszik, az általuk alkotott hálózatnak az összerezgéseit következtében alakul ki az emberekben, azonban ez a fajta strukturáltság, illetve valóságérzékelési mód és képesség csak kevesek számára nyilvánvaló, illetve megélhető. Ennek számos oka és feltétele is van, azonban e helyen most csak a tudatosság és fókuszáltság hiányára tudunk utalni, amely a szabadság-értelmezés kérdésköréhez vezet el bennünket.¹⁰

A mai, úgynevezett fogyasztói társadalom kapitalista struktúrái legalább annyira igekeznek a szubsztancia nélküli tudat- és énstruktúrák megértése és megélése ellen hatni, mint a történeti Buddha idejében a védikus vallás papjai és előljárói. A megállapítás ugyan erőltetettnek és paradoxnak hangzik, de ha belegondolunk, az ember szabadságigénye és -lehetősége kizárólag a tudatosság és éberség elsajátítása által tud „a hétköznapi valóságban” is aprópénzre váltható „függetlenséggé” válni.¹¹ Fogalmazhatunk úgy is, hogy a tudatosság és az éberség az ürességtermészet megértésének és átélésének a feltétele. Ebből következőleg az üresség a szellemi szabadság egyik lehetséges „direkt módját” is jelenti, hiszen minden – beleértve az emberi tudatot is – több feltétel folyamatos megletének és változásának a következménye. Ez a létezősszemlélet szinte korlátlan lehetőséget kínál a vizsgálódásra, és az összefüggések megélésére és megértésére is. Tehát nem gátol bennünket semmiben, így például a már említett világképzalkotás emberré tevő folyamatában sem.

9 Jaspers, Karl: *Great Philosophers: Anaximander, Heraclitus, Parmenides, Plotinus, Lao-tzu, Nagarjuna v.2.* Mariner Books, New York, NY, United Kingdom, 1975; Fehér, 1997; Porosz Tibor: *A Buddhista Filozófia Kialakulása és Fejlődése a Théraváda Irányzatban.* A Tan Kapuja, Budapest, 2019; Fromm, Erich: *Menekülés a szabadság elől.* Ford. Bíró Dávid. Napvilág Kiadó, Budapest, 2002.

10 Ld. Fromm: i. m.

11 Uo.

A fogyasztói társadalom, bár a szabadság megtestesítőjeként állítja be önmagát, így például a tudomány és a technológia egyre szélesedő eszköztárát magától értetődő, komfort- és biztonság-növelő tényezőként pozicionálja, az esetek döntő többségében éppen az ön- és világmegértés szándékát és képességét nagymértékben romboló folyamatokhoz vezet. Itt egy filozófiában járatos ember számára a heideggeri és a jaspersi filozófiák alapvető mondanivalója gyakorlati módon válik nyilvánvalóvá: a *das Man* és a „nem egzisztáló ember” képe szinte „automatikusan” azonosítható mai világunkban. Mi több, meglátásunk szerint a fogyasztói társadalom ingercunamija és az ennek részeként felkínált álszabadság „pirulák” tömeges bevetése folyton folyvást növeli nem autentikus embertársaink számát.¹² Azonban, ha az emberek többsége valamilyen módon, mindezek által vagy ezek ellenére szabadként definiálja magát, van-e bármiféle tennivalónk?

Meggyőződésünk szerint még annál is több, mint eddig bármikor. Ugyanis az emberi élet egyik legfontosabb aspektusa kezd feledésbe merülni, ez pedig nem más, mint a közösségi ön-, illetve társas létfenntartás folytonos megvalósítása és megújítása.¹³ Ez meglátásunk szerint a szabadság megélésének számtalan lehetőségét magában hordja, szabadság alatt a létezés és a lét viszonyában elfoglalt helyünknek a folytonos „belakását” értve.¹⁴

Ebben a kontextusban a szabadság annak a paradox létezésszituációnak a megértéséből is következik, hogy az ember számára egzisztenciális és fizikai tulajdonságainál fogva a totális szabadság – mindentől és mindenkitől független létmód – egyszerűen nem elérhető. Egyetértünk Kant idevonatkozó megállapításaival. A totális szabadságnak azonban mégis lehetséges egyfajta megélése. Igaz, hasonlóan a buddhai és a jaspersi élet gyakorlatcentrikus bölcséleti megközelítéseéhez, ennek elérése folyamatos koncentrációt, tudatosságot és alkalmazkodóképességet kíván meg.

Jaspers filozófiai gyakorlatában és az ezzel szorosan összefüggő elméletében az egzisztálás kapcsán számtalanszor hangsúlyozza: amikor úgy-mond autentikus módon képesek vagyunk a jelen történéseire figyelni,

12 Kolakowski, Lesek: *A civilizáció a vádlottak padján – Korrekt nézeteim mindenről*. Ford. Hahner Péter, Pálfalvi Lajos, Szecskó István. Rubicon Intézet Nonprofit Kft., Budapest, 2023.

13 Kropotkin, A., Peter: *A kölcsönös segítség mint természettörvény*. Ford. Madzsar József. Atheneum Könyvkiadó, Budapest, 1908.

14 Jaspers, Karl: *Mi az ember? Filozófiai gondolkodás mindenkinek*. Ford. ifj. Kőrös László. Media Nova, Budapest, 2008.

és ezt a koncentrációt képesek vagyunk fenntartani, lehetőséget kapunk a saját magunk és a társaink által is „belakott” világ megfigyelésére és megértésére. Ám ez az állapot nem önmagától fennmaradó, hanem az „állandóvá tételéhez” folyamatos odafigyelésre és tudati korrekciókra van szükség.¹⁵ Megfigyelésünk szerint ebben az állapotban valóban megélhető a szabadság számos aspektusa, hiszen egyre inkább megértjük a létezésünk korlátolt mivoltát, azonban ezen határok között képessé válunk megtapasztalni a szellemi szabadság(ok) különböző módjait.¹⁶ Ahhoz azonban, hogy egyáltalán életre keljen bennünk a konformizmus felületességén túlmutató, szabadság(ok)ra való törekvés Jaspers szerint elengedhetetlen, hogy az úgynevezett határhelyzet-szituációkat a maguk teljességében megéljük. Ilyenek például a csalódások, súlyos betegségek, vagy egy közeli hozzátartozó halála.¹⁷

A határhelyzetek a hétköznapi és éppen ezért állandónak gondolt létezés-szituációk időleges, de drasztikus megváltozását jelentik, amelyek rámutatnak arra, mennyire összetett és éppen ezért lehetőségekkel teli utazás az emberi élet. Ezekre a szituációkra tehát mint a szabadságmegélés kapuira is tekinthetünk, hiszen a szabadság értelmes megélése elképzelhetetlen a szabadság hiányának felismerése és átélése nélkül.¹⁸ Ehhez szorosan kapcsolódik a jaspersi határhelyzet-megélés három kulcsfogalma: az emlékezés képessége, a tudatosság megléte és az ezek megértéséhez és megéléséhez egyaránt elengedhetetlen éberség elsajátítása.

Itt ismét felsejlik egy újabb heideggeri és ürességfilozófiai párhuzam, azaz a létfelejtés felejtése és a nem autentikus létezés kapcsán – ezt a magunk részéről nem éber létezés-módként értelmezzük.¹⁹ A buddhista filozófia ezt tudatlanságnak is nevezi, ami azonban csak nagyon távoli

15 Jaspers, Karl: *A filozófiai gondolkodás alapszabályai*. Ford. Szerémy György. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest, 2000.

16 Farkas Jácint: *A szimbiotikus embertől az egzisztenciálisan fogyatékos emberig*. *Educatio*, 2020. Vol. 29(3), 479–486.

17 Jaspers, Karl: *Bevezetés a filozófiába*. Ford. Szathmári Lajos. Európa Kiadó, Budapest. Meglátásunk szerint határhelyzetként fogható fel továbbá a pozitív, katartikus élmény(ek) átélése is, amelyeket Csíkszentmihályi Mihály flow élményként határoz meg. Ld. Csíkszentmihályi Mihály: *Flow – Az áramlat – A tökéletes élmény pszichológiája*. Ford. Legéndyné Szabó Edit. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2022.

18 Fromm: i. m.

19 Heidegger, Martin: *Útban a nyelvhez. Egy japán és egy kérdező párbeszédéből*. Ford. Tillmann József. Helikon Kiadó, Budapest, 1991.

„kapcsolatot ápol” a nyugati kultúrkör, különösen a felvilágosodás gondolkodóinak a hasonló definíciójával. Tapasztalataink és meglátásaink szerint a létfelejtés és annak az elfelejtése szorosan összefügg a nem tudatos – leginkább önreflexió nélküli – létezmód kialakulásával és elburjánzásával. Az általunk bevezetett emberségfelejtés ezen folyamat következő „lépcsőfoka”, melynek egyik jellemzője az éberség képességének a szinte a teljes elfelejtése. Vagyis a racionalitás totálisnak vélt, mindent átfogni képes ideája és az ezekből származó technológiai és társadalmi vívmányok „elfeledtetik” az ember számára nélkülözhetetlen autentikus létezését biztosító képességek sokaságát.²⁰ Nem intellektuális képességvesztésről van tehát szó, hanem ellenkezőleg, annak mint egyféle „kiteljesedési” útnak az akaratlagos megtagadásáról beszélünk. Inkább a talajvesztés állapotának következtében alakul a létfelejtés felejtése, ami ráadásul az esetek túlnyomó többségében nem is tudatosodik.²¹ Ez egyrészt a városiasodás, illetve technológiafüggőség, másrészt az emberi nemre máig jellemző állandóságkeresés következtében folyamatosan újratermelő szituációsorozatot eredményez, ami a szabadság megélések elsősorban materiális, vagyis fogyasztásorientált deformációjában testesül meg.²²

Az elmúlt évek során elmélyült vizsgálódásokat folytattunk és folytatunk a létfelejtés és a tudatosság kérdéseinek kapcsolatairól, segítségül hívva a buddhista filozófia évezredes gyakorlati és elméleti ismereti háttérét.²³ Meggyőződésünkkel vált, hogy a Heidegger által bevezetett létfelejtés gondolkör nem egy lezárt folyamatot jelöl, inkább egy máig tartó eseménysor szemtanúi vagyunk, aminek része a tudatosság fokozatos elfelejtése, az emlékezés képességének leépülése és a szabadság formáinak, megélési módjainak elsivárosodása is.²⁴ Ezt a folyamatot tekintjük és nevezük emberségfelejtésnek, melynek „elengedhetetlen” kísérőjelensége

20 Farkas Jácint: Emberképek az akadálymentesség tükrében. *Fogyatékoság és Társadalom*, 2024. 1. 31–42; Farkas, 2021.

21 Byung, 2019.

22 Ld. Fromm, 2002. Természetesen tisztában vagyunk vele, hogy ezek a feltételek közel sem a „teljes palettát” reprezentálják, de további komponensek bevonására a jelenlegi vizsgálódásban nincs lehetőség.

23 Farkas Jácint: Egzisztenciális fogyatékoság és akadálymentesség, avagy a filozófia mint „szubjektív” tudomány. *Fogyatékoság és Társadalom* 2023. 1. 97–106.

24 Trungpa, Csögyam: *A szellemi materializmus meghaladása*. Ford. Erdődy Péter. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest, 2007.

az úgynevezett egzisztenciális fogyatékoság „kézzelfogható tüneteinek” a felerősödése és térnyerése.²⁵

Kísérlet a szabadság és a tudat értelmezési dimenzióinak harmonizálására

Miután némileg körbejártuk a tudat és a szabadság kapcsolatának egy aprócska területét, néhány gondolat erejéig kitérünk a tudatosság buddhista filozófiában értelmezett olyan aspektusára, amely jelentősen eltér a kanti, hegeli értelmezésvilágoktól, azonban a jaspersi, a heideggeri és a bergsoni tudatosságmegközelítésekkel kézzelfogható párhuzamokat mutat. Ez utóbbi megállapítások egyértelműen visszavezethetők a két német gondolkodó írásban ránk hagyományozott munkáiban megfogalmazottakra. Gondoljunk itt Heidegger *Útban a nyelvhez* című munkájára, illetve Jaspers Nágárdzsuna munkásságáról írt összefoglaló tanulmányára, mely önálló fejezetként jelent meg a nagy filozófusok életművét bemutató könyvsorozatában.²⁶ Bergson munkássága kapcsán ez a harmónia tudomásunk szerint implicit módon fedezhető fel. Az intuíción, az emlékezésre és a tudat kapcsolódási pontjaira gondolunk.²⁷ Ennek érzékeltetése érdekében újra, immáron újabb nézőpontok bevonásával vissza kell kanyarodnunk a buddhista filozófia által kínált világértelmezési utakra.

A fentiekben már több ízben említettük a buddhista bölcseletekben és az azokhoz szorosan kapcsolódó életgyakorlatokban, hogy a tudat a valóság megfigyelésének és értelmezésének egyik eszköze. Ugyanakkor „önmaga” is megfigyelhető és megfigyelendő része a létezésnek. Ennek következtében a tudatlanság és a tudatosság kifejezések egy, a saját kultúrkörünktől jelentősen eltérő értelmezést és gyakorlati jelentést is hordoznak. Itt egy, e tanulmányban még nem ismertetett fogalom jelentésvilágába is be kell pillantanunk az említett tudatosság–tudatlanság viszonyainak tisztább megértése érdekében, ez pedig nem más, mint

---

25 Farkas Jácint: *Az egzisztenciális fogyatékoságban rejlő kiteljesedési lehetőségek: Betekintés a fogalom jelentésvilágába*. PhD-dolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem, 2021.

26 Heidegger, Martin: *Útban a nyelvhez. Egy japán és egy kérdező párbeszédéből*. Ford. Tillmann József. Helikon Kiadó, Budapest, 1991; Jaspers, Karl: *Great Philosophers: Anaximander, Heraclitus, Parmenides, Plotinus, Lao-tzu, Nagarjuna v.2*. Mariner Books, New York, NY, United Kingdom, 1975, 124. (Saját fordítás.)

27 Bergson, Henri: *A gondolkodás és a mozgó – Esszék és előadások*. Ford. Dékány András. L'Harmattan, Budapest, 2012.

az „éberség” fogalma. A történeti Buddha tanításainak korszakalkotóan új eleme volt az én örökkévalóságba vetett hitének a cáfolata, amely az éntelenség (anátman) kifejezés által vált ismertté.²⁸

Ahhoz, hogy ez ne csak egy semmiben lebegő, dogmatikus, vallási színezetű kijelentés legyen, a tankövetők számára Buddha az általa „kifejlesztett” szatipatthána meditációs módszer alkalmazását javasolta, annak érdekében, hogy az úton járók „személyesen” is képesek legyenek megtapasztalni az éntelenség mibenlétét.²⁹ Vagyis a buddhista meditációk személyes tapasztalatai vezetnek el a tankövetőket a ragaszkodás materiális ösvényeiről a megvilágosodás, vagy ha úgy tetszik, létezésről való eloldódáshoz vezető, egyéni utak kitaposásához.

Az említett szatipatthána meditáció magyarul egyszerre jelent emlékezést és éberséget, pontosabban az éber figyelmet vagy tudatos jelenlétét.³⁰ Mivel minden gyakorló más-más éberségi „szinten” tapasztalja meg a tudata és a valóság folyamatosan változó viszonyait, az egyes létélmény-tapasztalási formák eseteiben sincs hierarchikus sorrend felállítva a buddhista gyakorlatok és az erre épülő filozófiai megállapítások között.

Így az éberség ezen kapcsolati lánc egyik eleme, amely nélkül az emlékezést és az aktuális létezőpillanatok valóságához közel álló megélése és értelmezése nem jöhet létre, s mindennek a fordítottja is igaz. Éppen ezért sem ontológiai, sem pedig ismeretelméleti „önálló” keretek közé nem helyezhetők a Buddhához kötődő tanítások bölcséleti módszerei, rendszerei, illetőleg azok (logikai) megállapításai sem. Jaspers Nágárdzsunáról írt könyvfejezetében részletesen elemzi ezt a bölcséleti megközelítési módot, és erről a következőképpen fogalmaz:

Az általa elutasított metafizika helyébe ez a logikus gondolkodás lép. Buddha alapvető hozzáállását, az ontológiai kérdések elutasítását az eloldódás javára, és a szükséges igazságot ehhez az állapothoz elviszi, így eljut azok logikus konklúziójához. A korábbi ontológiai spekuláció megtisztul a gondolat mozgásaitól, amelyek kioltják egymást. Az indiai

---

28 Porosz Tibor: *A buddhizmus lexikona – A Buddha tanítása és a théraváda irányzat szakszavai*. A Tan Kapuja, Budapest, 2018b.

29 Análajó: *Szatipatthána – A megvalósítás egyenes útja*. Ford. Tóth Zsuzsanna. A Tan Kapuja Buddhista Főiskola, Budapest, 2007.

30 Végh József: *Létkerék – Bevezetés a buddhista alaptanítások képi ábrázolásába*. Damaru Könyvkiadó, Budapest 2023.

filozófia évszázadokon át dolgozta ki gazdag logikáját. De ezt a logikát köz-megvitatásra és a világi tudománynak szánták. A tibeti szerzetesi közösségek még a későbbi évszázadokban is világi diszciplínának tekintették a logikát (Stcherbatsky). De itt a logika az eredeti létezéssel való egyesülés eszközeinek tűnik, nem az ontológiai tudáson keresztül, hanem egy folyamat által, amely magának a gondolatnak a „szétesését” jelenti.³¹

Vagyis az állandóság kutatása és vágya helyére a folyamatjellegű létezésfelfogás és -tapasztalás kerül, a gondolati konstrukciók létrehozását pedig felváltja az éberség állapota, amely a folyamat belső és külső megfigyelésére egyaránt alkalmassá teszi az arra törekvő embert.

Láthatjuk továbbá, hogy a *logika* ebben a kulturális és szemléleti világban teljes mértékben hétköznapi jellegű, a létezésben történő eligazodás egyik ügyes eszköze, és nem valamiféle elvont metafizikai, majd később tudományos, elvont világmentelmezési segédeszköz, amely csak a „kiválasztottak” privilégiuma.

A szabadság természetesen tekinthető individuális jellegűnek, ahogy azt például Kant és Rousseau is értelmezte, azonban a tudat szabadsága-ébersége, vagyis az ürességzemplélet tapasztalatainak folyamatos figyelembevétele nélkül ez mit sem ér. Továbbá nem feledhetjük el azt sem, hogy a személyes szabadságmegélés elsődleges formáiban csak egy közösségen belül érhető el. Ebben az esetben a tankövetők közösségében, akik segítséget nyújtanak egymásnak a tudati tapasztalatok értelmezésében, és az azokból óhatatlanul, a gyakorlás első szakaszában markánsan jelen lévő, belső feszültségek feloldásában is, ami a tudat egyéni és „együttes” megismerésén át az eloldódásban, ha úgy tetszik, a megvilágosodásban csúcsozhat ki. Ekkor azonban már megszűnik az én és a mi tapasztalásunk, tehát ekkor sem beszélhetünk az egyéni szabadság kiteljesedéséről. Ezt a *lét nélküli* létmódot az éberség állapotának fenntartása által érhetjük el.

Konklúziók

Meglátásunk szerint tehát az ontológia és az ismeretelmélet a saját kultúrkörünkben évszázadokkal korábban bekövetkezett mesterséges

---

31 Jaspers, Karl: *Great Philosophers: Anaximander, Heraclitus, Parmenides, Plotinus, Lao-tzu, Nagarjuna* v.2. Mariner Books, New York, NY, United Kingdom, 1975, 124. (Saját fordítás.)

szétválasztása hatással volt és van a tudat és a test, továbbá a közösség és az egyén totális elkülönítésének kísérleteire.³² A tudat és a valóság viszonya nem írható le az akció–reakció, vagy elszenvedő, illetve alakító modellek segítségével. Ezeken túltekintve ebben a relációban egy kölcsönös egymásra hatás figyelhető meg, vagyis létezik a valóság, ami az embert körbeveszi és alakítja. Sajátos módon utalva Nietzsche ezzel a világlátással részben harmonizálható bölcséletére, a kalapács példáján keresztül egyértelműsítjük a fentebb megfogalmazottakat, amely példa az ürességet is jól bemutatja.³³

A kalapács egy olyan ember által alkotott technikai eszköz, amely képes a körülöttünk lévő világ akadálymentesítésre – ez az eszközeink majdnem teljes spektrumára igaz egyébként –, de ugyanígy képes az adott környezet alkotóelemeinek szétverésére és tönkretételére is. Ennek az eszköznek a feje a legtöbb esetben fémből készül, ami önmagában nem képes ellátni azt a feladatot, amiért létrehozták. Tekintsünk erre úgy, mint tudatra. Azonban, hogy el tudjuk vele végezni mondjuk egy szög beverését, szükséges hozzá még egy nyél beillesztése is, amit ebben az esetben definiáljunk racionalitásként. A tudat és a racionalitás egy eszközé már „összeforrt”, azonban a használat – rendeltetészerű – megvalósítása egy éber jelenlétet szimbolizáló kéz nélkül elképzelhetetlen.

Mint látható, mi, emberek a valóság minden állandótlan és folytonosan változó, átalakuló, egymást feltételező stb. aspektusának a részei és a részesei is vagyunk.³⁴ Így a létezésünk egy bonyolult folyamat, sok-sok elem egymásra hatásaként jön létre, alakul át és enyészik el. Így a szabadság ennek a folyamatnak a része és feltétele is egyben, amennyiben az ember hajlandó elfogadni az ürességben rejlő potenciálit és az aktualitás változások kínálta választási lehetőségek – sok esetben egyáltalán nem magától értetődő – ezerszínűségét. Ez a folyamatos ciklus nem vagy csak korlátozottan írható le az emberi nyelv léttől egyre inkább eltávolodó formáival.³⁵

32 Farkas: i. m.

33 Nietzsche, Friedrich: *A bálványok alkonya – Avagy miként filozofálunk a kalapáccsal*. Ford. Óvári Csaba. Attraktor Kiadó, Budapest, 2018.

34 Whitehead, Alfred North: *Folyamat és valóság. Kozmológiai értekezés*. Gifford előadások az Edingburghi Egyetemen, 1927–28. Ford. Fórizs László, Karsai Gábor. Typotex Kiadó, Budapest, 2007.

35 Heidegger, Martin: „...Költőien lakozik az ember...” Ford. Ford. Bacsó Béla, Hévízi Ottó, Kocziszky Éva, Pongrácz Tibor, Szijj Ferenc, Vajda Mihály. T-Twins Kiadó, Budapest, 1994.

Ez a folyamatjelleg azonban a lehetőségek számtalan módját is tartalmazza. Ezért az ön- és a világmegismerésnek és a szabadság megélésének is teret ad, ha és amennyiben vállaljuk annak a kockázatát, hogy a szabadság sem egy állandó állapot, amelyet elérve már semmi dolgunk nincs a világban. Ellenkezőleg, a tudatosság eléréséhez szükséges éberség kimunkálása és fenntartása folyamatos erőfeszítéseket igényel, amelyek által lehetőséget kapunk a folyamatban jelen lenni, önmagunkat külön-külön, de mégis egyként is látni, illetve megélni a valóságban és a valósággal.

Az egyén ereje és az abban rejlő potenciálok felismerése tehát a felvilágosodás – de már egyes görög, illetve római bölcseleknél és szép számmal találunk erre példát – filozófusainak egyik meghatározó felismerése volt, azonban az embernek a létezés folyamatjellegéből való kiragadása megkísérlésével mesterséges hasadást hoztak létre a tudatosság és a szabadság, valamint a közösségi létezés módjai között.³⁶

Úgy tűnik, mintha akarva vagy akaratlanul, de az éberség és tudatosság egylényegűségét kifelejtették volna a szabadság képletéből, és mindent egy lapra feltéve a racionalitás vaslogikája köré igyekeztek rendezni.³⁷ Meggyőződésünk, hogy az egzisztenciális fogyatékoság, mely minden ember egyik meghatározó vonása, azért is tör(t) a potencialitások világából az aktualitások „mezejére”, mert az ember – digitális barlangjában ülve – a valóságot egy idealizált szabadság állandó megélésének árnyképére cseréli. A valóság megismerésére és megélésére lehetőségét biztosító éberség és tudatosság sok erőfeszítést és áldozatokat kíván, de csak ez hordozza a valós szabadság lehetőségét.

Rezumat

În studiul nostru ne străduim să conturăm pe scurt abordări de natură filosofică, hermeneutică și fenomenologică ale vidului, în contextul relației dintre libertate și conștiința umană. Încercăm să evidențiem dimensiunile „non-fizice” ale experimentării și înțelegerii libertății prin contextul specific al vidului și al vigilenței, chiar dacă, așa cum vom vedea, nici în acest caz nu urmăm căile tradiționale și uzuale ale exclusivității și cauzalității. Toate acestea le facem în principal cu speranța de a stimula reflecția și de a dezvolta un discurs de natură filosofică, având în vedere că filosofia și cultivarea acesteia necesită o oarecare reexaminare și re-creare.

36 Jaspers, Karl: *A filozófiai gondolkodás alapgyakorlatai*. Ford. Szerémy György. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest, 2000.

37 Byung-Chul, Han: *A rítus eltűnése*. Ford. Csordás Gábor. Typotex Kiadó, Budapest, 2023.

Abstract

In this study we will briefly try to outline approaches of a life-philosophical, hermeneutical, phenomenological and, last but not least, a philosophical approach to the relation between freedom and human consciousness. In this context, through the specific context of emptiness and wakefulness, we will try to shed light on the "non-physical" dimensions of experiencing and understanding freedom, although, as we will see, we will not follow the cultural and familiar paths of exclusivity or cause and effect.

We do all this primarily in the hope of further reflection and the emergence of a philosophical discourse, seeing that philosophy and its cultivation need to be – in a sense – re-thought and re-created.

Farkas Jácint (1976)

2021-ben a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskolájában védte meg filozófiai disszertációját. Dolgozatának címe: *Az egzisztenciális fogyatékoságban rejlő kiteljesedési lehetőségek – Betekintés a fogalom jelentésvilágába*. A Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem Vezetés és Emberi Erőforrás Fejlesztés Tanszékének tudományos főmunkatársa, a Budapesti Corvinus Egyetem Corvinus Institute for Advanced Studies (CIAS) – Gazdaságtudományi Központ és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpontjának tudományos munkatársa. Fő kutatási területe az élet, a buddhista és a térfilozófia gyakorlati alkalmazhatóságának vizsgálata a fogyatékoság és az akadálymentesség paradigmáinak – szükségszerű – újragondolásában.

E-mail cím: farkas.jacint@uni-bge.hu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8083-0017>